

חדשים מספר

דיני ישראל

שנתון לחקר המשפט העברי בעבר ובהווה

שולמית ולר

מחלוקת האמוראים על דברי
רבי אלעזר בן עזריה בענין אי גבית
תוספת כתובה מן הארוסין

(סוגית הבבלי בכתובות דף ג"ה ע"א - דף ג"ו ע"ב)

כרך ט"ז

טורו קולג', בית ספר למשפטים
ניו יורק

אוניברסיטת תל-אביב, הפקולטה למשפטים
תל-אביב

תשנ"א-תשנ"ב

מחלוקות האמוראים על דברי רבי אלעזר בן עזריה בענין אי גבית תוספת כתובה מן הארוסין

(סוגית הבבלי בכתובות דף נ"ה ע"א - דף נ"ו ע"ב) *

מ א ת שולמית ולר

א. פתיחת הסוגיה: קישור מחלוקת האמוראים רב ורבי נתן
בשאלה האם הלכה כראב"ע, לענין האומדנא

במשנה הראשונה של הפרק החמישי במסכת כתובות, נחלקו התנא קמא ורבי אלעזר בן עזריה, בענין גבית תוספת הכתובה של הארוסה, וזו לשון המחלוקת: "אף על פי שאמר בתולה גובה מאתיים ואלמנה מנה, אם רצה להוסיף אפילו מאה מנה יוסיף. נתארמלה או נתגרשה בין מן הארוסין בין מן הנישואין גובה את הכל, רבי אלעזר בן עזריה אומר: מן הנישואין גובה את הכל מן הארוסין בתולה גובה מאתיים ואלמנה מנה שלא כתב לה אלא על מנת לכונסה".

סוגית הגמרא בדף נ"ה ע"א-נ"ו ע"א מביאה מחלוקת בין אמוראים שונים, בענין קביעת ההלכה כתנא קמא, או כרבי אלעזר בן עזריה, ופותרת במחלוקת בין רב ובין ר' נתן, שבה לא מבוררת שייכותן של הדעות השונות לאמוראים החולקים: "איתמר רב ורבי נתן חד אמר הלכה כרבי אלעזר בן עזריה, וחד אמר אין הלכה כרבי אלעזר בן עזריה".

* המאמר נכתב על בסיס פרק בעבודת הדוקטורט "פרק אף על פי במסכת כתובות - נוסח ופרשנות", שנעשתה בהדרכתו של פרופ' שמא פרידמן.

1. בכתב יד רומי 133, ובכתב יד רומי 130 מופיע באופן עקבי השם "ר' יונתן" בכל הסוגיה, פרט לפעם אחת שבה בכתב יד רומי 130 מופיע "דרי יוחי", אבל בין השיטין נוסף "נתן", ז.א. שהיה נסיון לתקן ל"יונתן". לעומת זאת בשני כתבי יד לנינגרד פירקובין, ובכתב יד מינכן, מופיע באופן עקבי כגנוסח הדפוס השם "רבי נתן". אולם, נוסח זה אינו ברור משום שאין ידוע בדורו של רב אמורא בשם רבי נתן, ואמורא בשם רב נתן בר אבא היה תלמידו של רב, אך אין זה אותו רבי נתן הנזכר בסוגיתנו. בסוגית הירושלמי המקבילה לסוגיתנו, כתובות פ"ה ה"א, דף

בפתח הסוגיה, משא ומתן מפותח שבו מנסים לשייך את הדעות לחולקים, על ידי הצגת המחלוקת כמחלוקת עקרונית בענין האומדנא שהיא כביכול מבוררת. אולם מסתבר שגם מחלוקת זו אינה מבוררת, והנסיון מסתיים בכשלון:

"תסתיים דר' נתן הוא דאמר הלכה כר' אלעזר בן עזריה דשמעי ליה לרבי נתן דאזיל בתר אומדנא דאמר רבי נתן הלכה כרבי שמעון שזורי במסוכן ובתרומת מעשר של דמאי ורב לא אזיל בתר אומדנא? הוא איתמר: מתנת שכיב מרע שכתוב בה קנין, בבי רב משמיה דרב אמרי ארכביה אתרי רכשי, ושמואל אמר לא ידענא מאי אידון בה. בבי רב משמיה דרב אמרי 'ארכביה אתרי רכשי' הרי היא כמתנת בריא, והרי היא כמתנת שכיב מרע הרי היא כמתנת בריא דאם עמד אינו יכול לחזור בו הרי היא כמתנת שכיב מרע שאם אמר 'הלואתי לפלוני', הלואתי לפלוני. ושמואל אמר לא ידענא מאי אידון בה,

כ"ס עג"ד, מובאות שתי מסורות משמו של רבי יונתן, שהינו אמורא בן תקופתו של רב, שעלה מבבל, ומוצאים אותו עם ר' חנינא ועם ר' ינאי. (ראה אלבק, מבווא לתלמודים, עמ' 168-187, הלוי, דורות ראשונים כרך ה' עמ' 220, היינמן, תולדות תנאים ואמוראים עמ' 195). בסוגינתו נאמר "תסתיים דר' נתן הוא דאמר הלכה כראבי"ע דשמעין ליה לרבי נתן דאזיל בתר אומדנא דאמר רבי נתן הלכה כרבי שמעון שזורי במסוכן ובתרומת מעשר של דמאי...". המימרא: "הלכה כרש"ש..." מופיעה הן בירושלמי גיטין פרק ו' הלכה ה', דף ג"ח ע"א, והן בבבלי בשני מקומות: חולין דף ע"ה ע"ב, ומנחות דף ל' ע"ב. נראה שבירושלמי מקומה הסבעי של המימרא, שכן הדברים נאמרים שם באופן ישיר על דברי רבי שמעון שזורי במשנה, והם נאמרים מפי ר' יעקב בר אידי בשם ר' יונתן...". גם בחולין דף ע"ה ע"ב, מובאים הדברים כציטוט בפי רב אשי, וגם שם נאמר: "דאמר רבי יונתן הלכה כרבי שמעון שזורי במסוכן ובתרומת מעשר של דמאי", וכך שם בנוסח של כתב יד מינכן, והנוסח של כתבי יד המבורג ורומי הוא "יחונך, אבל אין נוסח שבו מופיע השם נתן. במנחות דף ל' עמוד א' מובאים הדברים כציטוט בתוך דיון: "אמר רבין בר חנינא אמר עולא אמר ר' חנינא הלכה כרש"ש, הגמרא מבטירה כי אין הכוונה לזו של רש"ש ש"אמר רבי יוחנן הלכה כרש"ש במסוכן ובתרומת מעשר של דמאי". גם במקור זה מופיע בדפוס השם רבי יוחנן ובכתב יד מינכן "יונתן", ובנוסח נוסח אל מופיע השם "נתן". להלן סכום הנתונים: (1) במקבילות מופיע השם רבי יוחנן או רבי יונתן בכל הנוסחים, אך אף פעם לא "רבי נתן" (אם כי ההקשר במקבילות הוא הפסק כרש"ש ולא הפסק כראבי"ע, ואילו התוספות במנחות ל' ע"ב ד"ה "הא" קשרו את ר' יונתן לפסק כראבי"ע); (2) בשני כתבי יד לסוגינתו מופיע השם רבי יונתן; (3) בסוגית הירושלמי המקבילה לסוגינתו מופיע השם רבי יונתן. אם נצרך נתונים אלה לידיעה שרבי נתן אינו יכול להיות בן הפלוגתא של רב, ואילו רבי יונתן כן, תהיה סבירה המסקנה שרבי יונתן בן דורו של רב, הוא זה שחלק עליו בשאלה האם הלכה כראבי"ע או לא, ושיש להעדיף את נוסח כתבי יד רומי 113 ורומי 130.

ר' יונתן הוא אמורא ישראלי שעלה מבבל, ויתכן שחלק על רב כששהה בבבל, או כשרב עצמו שהה בארץ ישראל. את רבי יונתן מוצאים בכתובות דף מ"ט ע"ב עם רבי חנינא, ובידושלמי פאה פ"א ה"א עם רבי ינאי. ואף הגירסה "נתן" אינה אלא כתיב אחר של שם זה חכם זה.

קסט

מחלוקת האמוראים על דברי רבי אלעזר בן עזריה

שמא לא גמר להקנותו אלא בשטר ואין שטר לאחר מיתה. אלא תרוייהו אזלי בתר אומדנא. מאן דאמר 'הלכה' שפיר, ומאן דאמר 'אין' הלכה' הכא נמי אומדן דעתא הוא משום איקרובי דעתא הוא והא איקרבא ליה דעתא".

בנסיגה לקבוע כי "ר" נתן הוא דאמר הלכה כראב"ע", יצאת הסוגיה מתוך הנחה שרבי שמעון שזורי אול בתר אומדנא, ומכאן שר" נתן שאמר "הלכה כרש"ש במסוכן ובתרומת מעשר של דמאי", הלך אף הוא אחר אומדנא.

לימוד זה מבוסס על שתי הנחות יסוד:

א. שרבי שמעון שזורי אמר מה שאמר במסוכן ובתרומת מעשר של דמאי, על פי העקרון של אומדנא.

ב. שראב"ע אמר מה שאמר בענין הארוסה, על פי העקרון של אומדנא. בדברי הבאים אנסה לברר האם שתי הנחות אלה עומדות במבחן הביקורת.

הנחה א' - המקור להסבר פסיקתו של רש"ש במסוכן על פי עקרון האומדנא הוא, כנראה, דברי רב ששת בסוגית הבבלי בבא בתרא דף קמ"ו עמוד ב'. אולם, בסוגיה זו ניתנות לשאלה "מאן תנא דאולינג" בתר אומדנא?" שתי תשובות אלטרנטיביות:

רב נחמן אמר: "רבי שמעון בן מנסיא הוא" (ובסוגית בבא בתרא דף קל"ב עמוד א' אמר רב נחמן באותו ענין "הלכה כרבי שמעון בן מנסיא"), ואילו רב ששת אמר: "רבי שמעון שזורי הוא", ולמד זאת מדעתו ב"מסוכן" (ולא מדעתו ב"תרומת מעשר של דמאי"). מהדיון בגמרא בבבא בתרא עולה, כי אי אפשר לקבוע בוודאות שר" שמעון בן מנסיא, או רבי שמעון שזורי אזלי בתר אומדנא, שכן יכלו להיות גורמים אחרים שקבעו את דעתם במקרים שבהם דנו: בן מנסיא - אומדנא דמוכה, רבי שמעון שזורי - שאמר "כתבו" וגילה בכך את דעתו.

גם אם נניח שדברים אלה העולים בדיון הם דברי דיתוי בעלמא, עדיין תישאר הדעה שפסיקתו של רש"ש במסוכן נקבעה על פי עקרון האומדנא, דעת יחיד של רב ששת, שכנגדה עומדת דעת רב נחמן כי רבי שמעון בן מנסיא הוא התנא ההולך אחר אומדנא.

אשר לפסיקתו של רש"ש בענין תרומת מעשר של דמאי, לא ברור כלל אם נבעה מתוך עקרון האומדנא.

לפי רש"י לכתובות דף נ"ה עמוד ב' ד"ה "ובתרומת מעשר של דמאי", חכמים התירו לשאול את עם הארץ בשבת משום עונג שבת, ורש"ש התיר אף בחול משום שבמקום פסידא סומכים על עם הארץ. המניע לפסיקתו של רש"ש לפי פרוש זה הוא, איפוא, הפסד ולא אומדנא, והדברים "הלכה כרש"ש בתרומת מעשר של דמאי" הובאו בסוגיתנו אגב גררא בלבד, ואין שום קשר בינם לבין ענין האומדנא.³

לפי דברי התוספות לדף נ"ה עמוד ב' ד"ה "ובתרומת מעשר", חכמים התירו בשבת משום שאימת השבת על עם הארץ, ורש"ש התיר אף בחול, משום שסבר שכשם שאימת שבת על עם הארץ, כן אימת תרומה עליו. לפי שיטה זו גם החכמים וגם רש"ש פסקו לפי עקרון האומדנא, וכשם שרש"ש אמר שיש אימת תרומה על עם הארץ, כן אמדו החכמים שיש אימת שבת על עם הארץ.

מכל האמור לעיל עולה שאין הכרח להבין את פסיקתו של רש"ש במסוכן ובתרומת מעשר של דמאי על פי עקרון האומדנא, ומכאן שאמירתו של ר' נתן "הלכה כרש"ש במסוכן ובתרומת מעשר של דמאי", אינה מוכיחה דבר על דעתו בענין האומדנא.

הנחה ב' - בעל הסוגיה מניח שדבריו של ראב"ע במשנתנו נובעים מתוך עקרון האומדנא, ומסיק מכח הנחה זו, שרבי נתן שהלך לפי עקרון זה הוא האמורא שאמר "הלכה כראב"ע". נבדוק האם יש קשר ברור ומוחלט אצל אמוראים שונים, בין ההליכה אחרי אומדנא לבין צידוד בדעתו של ראב"ע בעניננו.

בבבא בתרא דף קל"ב עמוד א' תמהה הגמרא בקשר לפסיקתו של רב נחמן בענין "כתב את כל נכסיו לאשתו ויצא עליו שטר חוב". ושואלת: "למימרא דלא אזיל רב נחמן בתר אומדנא? והתניא: הרי שהלך בנו למדינת הים ושמע שמת בנו ועמד וכתב כל נכסיו לאחרים ואחר כך בא בנו מתנתו מתנה, רבי שמעון בן מנסיא אומר אין מתנתו מתנה שאילו היה יודע שבנו קיים לא כתבן. ואמר רב נחמן הלכה כרבי שמעון בן מנסיא".

התרוץ שמתרצת הגמרא שם אינו רלוונטי לעניננו, אולם רלוונטי לעניננו מה שעולה ברור מסוגיה זו, כי רב נחמן שאמר הלכה כרש"ש בן מנסיא, הלך על פי עקרון האומדנא.

לפי זה, סביר איפוא להניח, על פי שיטת הגמרא בסוגיתנו שראב"ע אול בתר אומדנא, כי רב נחמן יסבור בעניננו שהלכה כראב"ע. אולם,

3. בענין זה כתב רבנו תם בספר הישר סימן ר' עמ' 20 "שטעמו של ר' שמעון שוויר לא משום אומדנא", וכן יש בפרוש רש"י בכתב יד פרמא "ותרומת מעשר של דמאי אגב גררא נסבה ולא משום אומדנא".

קעא

מחלקות האמוראים על דברי רבי אלעזר בן עזריה

בכתובות דף נ"ו עמוד א' נאמר: "ורב נתמן ידיה אמר אין הלכה כראב"ע" (שירי הקרבן בפרושו לסוגית הירושלמי חש בקשי זה ופרש שהסוגיה בבבא בתרא היא מנהרדע, שהרי הנהרדעים אמרו בשם רב נתמן הלכה כראב"ע).

שאלה דומה עולה גם לגבי שמואל. המחלקת בין רב ושמואל בענין מתנת שכיב מרע שכתוב בה קנין,⁴ מובאת בסוגיתנו כדי להוכיח שרב הוא שאזל בתר אומדנא, ואם כך הכרחי לסבור כי שמואל לא אזל בתר אומדנא. לפי אותו הגיון, צריך היה שמואל לסבור, שבענינו אין הלכה כראב"ע. אבל, אליבא דרב נתמן, שהוא עצמו אומר "אין הלכה כראב"ע", שמואל אמר דוקא "הלכה כראב"ע".

מכל הדברים האמורים לעיל אפשר להסיק כי אין הכרח לקשור בין ההליכה אחר האומדנא ובין הקביעה "הלכה כראב"ע", כך שגם אם היה מוכח שרבי נתן אמר "הלכה כרש"ש במסוכן ובתרומת מעשר של דמאי", משום שסבר שרש"ש הלך אחר אומדנא, ואף הוא צידד בעקרון זה, עדיין לא היתה מכאן ראיה שהוא האמורא שאמר "הלכה כראב"ע".

מהם איפוא הטעמים שהניעו את בעל הסוגיה שלנו להציע את הצעתו: "תסתיים דר' נתן הוא דאמר הלכה כראב"ע דשמעינן ליה לר' נתן דאזיל בתר אומדנא דאמר רבי נתן הלכה כרש"ש במסוכן ובתרומת מעשר של דמאי?"

כדי להתחקות על טעמיו של בעל הסוגיה להצעה זו, מן הראוי לבדוק את סוגית הירושלמי המקבילה לסוגיתנו. בירושלמי כתובות פרק ה' הלכה א', דף כ"ט ע"ג ע"ד נאמר:

"רבי יעקב בר אחא ר' אלכסא בשם חזקיה הלכה כר' אלעזר בן עזריה שאמר נתאלמנו או נתגרשו מן הארוסין גובה מאתיים, מן הגישואין גובה את הכל. ר' חנניה אמר הלכה כרבי אלעזר בן עזריה. אמר אביי אמרו לר' חנניה צא וקרא רבי יונה רבי זעירא בשם רבי יונתן אמר הלכה כרבי אלעזר בן עזריה רבי יוסא בר זעירא בשם רבי יונתן אמר אין הלכה כרבי אלעזר בן עזריה. אמר רבי יוסי סימן היה לן דחזקיה ורבי יונתן שניהן אמרו דבר אחד דתני מי שהלך בנו למדינת הים ושמע עליו שמת ועמד וכתב כל נכסיו לאחר ואחר כך בא בנו מתנתו קיימת

4. ראה על כך בהמשך, חלק ב.

ר' שמעון בן מנסיא אומר אין מתנתו קיימת שאלו היה יודע שבנו קיים, לא היה כותבן ומר רבי יעקב בר אחא הלכה כרבי אלעזר בן עזריה היא דראב"ע היא דר"ש בן מנסיא.
ומר רבי ינאי אמר לרבי חנינה צא קרא ואמר רבי יוסי בר זעירא בשם ר' יונתן אין הלכה כרבי אלעזר בן עזריה.
וכן נפק עובדא כרבי לעזר בן עזריה.

לא אנתח כאן את סוגיית הירושלמי שהיא ודאי משובשת, ואדון בכך להלן (הערה 6). אולם, לעניננו נראה בברור כי בבסיס הסוגיה נתונות דעותיהם של חזקיה ורבי יונתן (כשזו האחרונה אינה ברורה ויש עליה שתי מסורות), והמחלוקת בין ר' חנינה לבין מורו רבי ינאי, ובבסיס הסוגיה בכבלי מובאת המחלוקת של רב ורבי נתן שאינה מבוררת והמחלוקת בין רבי חנינא ורבי ינאי (וכן דברי רבי יצחק בר אבדימי משום רבינו).
על יסוד השואת הסוגיות אפשר להניח, איפוא, כי בבסיסה של סוגיית הכבלי מצויה סוגיה ארץ ישראלית קדומה, הקבועה לפנינו בירושלמי, שהובאה בכבלי על סדרה ומבנה.⁵

יסודה של הסוגיה הארץ ישראלית, הם ללא ספק דבריו הבלתי ברורים של רבי יונתן, והמחלוקת בין רבי חנינא לבין רבי ינאי (ראוי לציין כי סגנון המחלוקת בין רבי חנינא ורבי ינאי נשמר ונמסר באופן כמעט זהה בכבלי ובירושלמי, ומכאן שהמחלוקת הקדומה שהיתה חלק מהסוגיה הארץ ישראלית הראשונית נשמרה בצורתה האותנטית גם בכבלי). אם נניח שהסוגיה הקדומה מארץ ישראל כללה את אייבהירות בדעתו של רבי יונתן, את הסימן לכך שרבי יונתן הוא שאמר הלכה כראב"ע, והוא שרבי יונתן וחזקיה אמרו דבר אחד, את המחלוקת בין רבי חנינא לבין רבי ינאי ואת ההכרעה כראב"ע, נוכל להסביר את הקישור שקושר בעל הגמרא בכבלי בין ההליכה אחר האומדנא, לבין הקביעה "הלכה כראב"ע", כנסיין לישב את אייבהירות בדעתו של רבי יונתן.

5. בסוגיית הירושלמי ארבע מימרות:

- (1) רבי יעקב בר אחא רבי אלכסא בשם רבי חזקיה.
 - (2) ר' חנינה ואב"י אמרו לרבי חנינה... ולפי סוף הסוגיה "אמר ר' ינאי".
 - (3) רבי יונה בר זעירא.
 - (4) רבי יוסה בר זעירא.
- ובסוף חזר פעם נוספת חלק שנשתרבו מראש העמוד (רבי יעקב בר אחא" רמר רבי ינאי...)
ובתוכו משולבות: הערכה "והיא דראב"ע היא דרבי שמעון בן מנסיא", הכרעה "וכן נפק עובדא כראב"ע".

אפשר להניח כי בעל הגמרא בבבלי, בנסותו לישב את אי־הבהירות בדברי רבי יונתן, שהיתה בסוגיה הקדומה, פתח את המשא ומתן בענין האומדנא על סמך העדות בירושלמי כי רבי יונתן הוא שאמר הלכה כראב"ע, (ושהוא וחוקיה אמרו דבר אחד), על סמך מסורת שלפיה רבי יונתן אמר "הלכה כרש"ש" ועל סמך מסורת אחרת שקשרה את רש"ש לענין האומדנא. על פי הסוגיה בבבא בתרא דף קמ"ו עמוד ב', ברור שהיו שתי מסורות על כך שתנאים מסוימים הלכו לפי העקרון של אמדן הדעת.

שתי מסורות אלה מיוצגות בסוגיות שבבבלי ובירושלמי. המסורת האחת: רבי שמעון בן מנסיא, מיוצגת בסוגית הירושלמי שיש בה אולי גם רמז לכך כי רבי יונתן אמר "הלכה כרבי שמעון בן מנסיא".⁶

המסורת השנייה: רבי שמעון שזורי, מיוצגת בסוגית הבבלי שלפיה ההוכחה שרבי יונתן הוא שאמר "הלכה כראב"ע" היא בכך שהוא אמר "הלכה כרש"ש במסוכן ובתרומת מעשר של דמאי".

כאמור, יש בסוגית הירושלמי עדות חזקה לכך שרבי יונתן הוא שאמר "הלכה כראב"ע", שאין לה כל קשר לענין האומדנא, הלא היא ה"סימן" שרבי יונתן וחוקיה אמרו דבר אחד.

אפשר אפוא להניח, שהיו שתי מסורות שונות שנקשרו לרבי יונתן, האחת: שרבי יונתן הוא שאמר "הלכה כראב"ע", שהמקור לה הוא מה שנאמר בירושלמי שחוקיה ורבי יונתן שניהם אמרו דבר אחד. השנייה: שרבי יונתן אמר "הלכה כרש"ש במסוכן ובתרומת מעשר של דמאי".

[המסורת שרבי יונתן אמר "הלכה כרבי שמעון בן מנסיא" רמוזה אמנם בסוגית הירושלמי (כאמור הפסקה בירושלמי משובשת. לפי הגהת ה"פני משה" צריכה לבוא לאחר דברי ר' שמעון בן מנסיא ההערה "אמר רבי יונתן

6. בסוגית הירושלמי מצויה פסקה משובשת: "ומר רבי יעקב בר אחא הלכה כרבי אלעזר בן עזריה והיא דראב"ע והיא דר"ש בן מנסיא". והפני משה מגיה ומוסיף לפניה "אמר רבי יונתן הלכה כרש" בן מנסיא", ולפי זה יש בסוגית הירושלמי שתי הוכחות לכך שר' יונתן הוא שאמר הלכה כראב"ע: (1) רבי יונתן וחוקיה שניהם אמרו דבר אחד; (2) רבי יונתן אמר הלכה כר' שמעון בן מנסיא בענין אב שהלך בנו למדינת הים וכו' (וז' דעתו של רב נחמן בבבא בתרא). לדעת בעל שערי תורת ארץ ישראל, עמ' 385, רבי יוסי שאמר "סימן היה לו..." הביא ראיה לדבריו שר' יונתן אמר הלכה כראב"ע, מכך שחוקיה דבי יונתן אמרו דבר אחד, והרי חוקיה אמר (בראש הסוגיה) "הלכה כראב"ע". (להנחה שרבי יוסי התכוון להוכיח שרבי יונתן אמר הלכה כראב"ע, מסייעת הגירסה שמביא רבינוביץ בעל שערי תורת איי: ר' יונה רבי זעירא בשם רבי יונתן אמר אין הלכה כראב"ע, ר' יוסי רבי זעירא בשם רבי יונתן אמר הלכה כראב"ע").

המשך, אחרי המילה "כותבן" יומר רבי יעקב בר אחא..." פרס לפסקאות "והיא דראב"ע היא דר"ש בן מנסיא" ויכן נפק עובדא כרבי לעזר בן עזריה, הוא לדבריו מותר, ונשתרבו מראש העמוד. ולפי זה אין צורך בהנחת ה"פני משה", המוסיף: "אמר רבי יונתן הלכה כרש" בן מנסיא", ושך רק ותחמה אחת לכך שרבי יונתן אמר "הלכה כראב"ע".

קצד

דיני ישראל ס"ז (תשנ"א-תשנ"ב)

הלכה כר"ש בן מנסיא, שכן אחרת אין להבין לשם מה שורבב כאן ענין "מי שהלך בנו למדינת הים", אך המסורת שרבי נתן אמר הלכה כרש"ש היתה כנראה הרווחת שכן היא מפורשת במספר מקורות: ירושלמי גיטין פרק ו', הלכה ה', דף מ"ח ע"א; בבלי חולין, דף ע"ה ע"ב; ובבלי מנחות דף ל"ו ע"ב.

בסוגיית הבבלי נקשרו שתי המסורות באופן כזה, שהאחת שרבי יונתן הוא שאמר "הלכה כרש"ש במסוכן ובתרומת מעשר של דמאי", משמשת כהוכחה למשהו שלמעשה כבר היה ידוע מן השניה, היינו לכך שרבי יונתן הוא שאמר "הלכה כראב"ע". הדבק שהדביק קשר זה היה ענין האומדנא, שהוא ממסורת אחרת הקשורה לרש"ש: מסורתו של רב ששת הידועה לנו מהסוגיה בבבא בתרא דף קמ"ו עמוד ב', שרש"ש הוא התנא שהלך אחר האומדנא. להסבר דלעיל, שלפיו הקשור לענין האומדנא נעשה על-ידי בעל גמרא מאוחר שהסתמך על מסורות קדומות, מפריעה קצת העובדה שבסוגיית הירושלמי מצוטטת המחלוקת בענין "מי שהלך בנו למדינת הים ושמע עליו שמת", שבה מובאת דעתו של ר"ש בן מנסיא, ומצויה הפיסקה "והיא דראב"ע היא דר"ש בן מנסיא", דברים המעידים על כך שאף בסוגיה הארץ ישראלית נקשרה דעתו של ראב"ע לרבי שמעון בן מנסיא, שהוא תנא שאול בתר אומדנא. אמנם כבר הראנו שכל הקטע משובש, וללא התוספת של ה"פני משה" לא ניתן להבין לשם מה הובא בסוגיה, אולם בכ"ז נראה שיש בקטע זה רמז לכך שאף הסוגיה הקדומה קשרה בין דברי ראב"ע בענינו ובין עקרון האומדנא, דרך דבריו של ר"ש בן מנסיא בענין "מי שהלך בנו למדינת הים..."

יתכן איפוא שהקישור של דברי ראב"ע לענין האומדנא הוא קדום דוקא, אולם הוא נקשר בבבלי ובירושלמי לשני תנאים שונים בהתאם לשתיה מסורות שונות בענין מיהו התנא שאול בתר אומדנא.

האחת, מסורת שנשתקעה בסוגיית הירושלמי, ולפיה התנא שאול בתר אומדנא הוא רבי שמעון בן מנסיא, והאחרת מסורת שנשתקעה בסוגיית הבבלי, ולפיה התנא שאול בתר אומדנא הוא רבי שמעון שזורי.

לפי הסבר זה יש תשובה לשאלה מדוע הבבלי מציע בסוגייתו כאפשרות יחידה את האפשרות שרש"ש הוא התנא שהלך אחר אומדנא למרות שאפשר להבין את דבריו במסוכן ובתרומת מעשר של דמאי גם באופן אחר, ולמרות שבסוגיית הבבלי ב"ב דף קמ"ו עמוד ב' מוצעת אפשרות של תנא אחר שהלך אחר אומדנא. כמו כן יש תשובה לשאלה כיצד זה רב נחמן שאמר "הלכה כרבי שמעון בן מנסיא" יאמר בסוגייתו שאין הלכה כראב"ע...

קעה

מחלוקות האמוראים על דברי רבי אלעזר בן עזריה

לגבי השאלה על שמואל שהצנתי לעיל, אפשר לטעון כי זו שאלה משנית משום שהדיון בענין מתנת שכיב מרע שכתוב בה קנין נקשר לענין האומדנא באופן מלאכותי למדי. וראה על כך בדיון בענין זה להלן.

ב. מתנת שכיב מרע שכתוב בה קנין והקשר שלה לענין האומדנא

מהי "מתנת שכיב מרע שכתוב בה קנין"?

אפשר להסביר ביטוי זה בשני אופנים: (1) "קנין" פירושו שטר. ז"א ההתחייבות לתת את המתנה כתובה בשטר. (2) יש עדות כתובה לכך שנעשה קנין.⁷

אם נפרש שיש עדות לכך שנעשה קנין, נאלץ לסבור כמו הרשב"ם ור"ח, כי מדובר רק במחלק כל נכסיו, שכן אם זו מתנת ש"מ במקצת הרי בתקופה מאוחרת נקבע "הלכתא מתנת ש"מ במקצת בעיא קנין" (ב"ב קכ"א ע"ב), ואפשר איפוא לשער שגם בדורם של רב ושמואל ודאי לא סברו שקנין מוזק למתנה. אבל לפרוש זה קשה כיצד מוכח מדברי רב "הרי היא כמתנת בריא...". שרב אול בתר אומדנא, והרי אין כאן כל אומדנא שכן המתנה כמתנת בריא משום כח הקנין, והיא כמתנת ש"מ משום שכתוב בה בפרוש שהנותן הוא חולה, היינו הוא גילה את דעתו שהוא מעונין בכך שיהיה למתנתו כח של מתנת ש"מ.⁸

אם נפרש שההתחייבות לתת את המתנה כתובה בשטר (פרוש 1) יתישב היטב הלימוד שרב אול בתר אומדנא: רב אמד את דעת הש"מ שכתב את השטר כדי שלמתנתו יהיה כח יתר, שתהיה גם כמתנת בריא, ולא כדי להפקיע אותה ממעמד של מתנת ש"מ. אבל, הרי נאמר "מתנת שכיב מרע שכתוב בה קנין", ולא, מתנת שכיב מרע הכתובה בשטר. חלקו הראשון של הדיון שבסוגיתנו "בבי רב משמיה דרב אמרי ארכביה אתרי רכשיה ושמואל אמר לא ידענא מאי אדון בה" מופיע בירושלמי ב"ב פרק ח' סוף הלכה ד' דף ט"ז ע"ב, כשאלה שמפנה שמואל לרב חזנה.⁹ אבל נושא השאלה היא

7. וראה ב"ב קניב ע"א, תוספות ד"ה מתנת ודעת הר"י הריב"ם הרשב"ם והר"ח שם וכן ראה תוספות הראש לב"ב דף קניב ע"א, וכן תוספות לכתובות דף נ"ה ע"ב ד"ה מתנת.

8. בתוספות לכתובות דף נ"ה ע"ב ד"ה "שאם", תרצו שהעובדה שהנותן חולה כתובה כתאור מצב ולא כהבעת משאלה.

9. מיהו רב חזנה? האם זה רב הונא הידוע שהיה תלמידו של רב, ולפי מקורות אחרים אף של שמואל, ומכל מקום בן דורם של תלמידיו של שמואל? התוספות בחולין י"ג ע"א ד"ה בעא והגיב"ם על הפסקה "בעא מיניה שמואל מרב הונא מנין למתעסק בקדשים..." המצויה גם

באמת "מתנה שכתוב בה בלשון מכר", ולא "מתנת שכיב מרע שכתוב בה קנין" וזו לשון השאלה: "שמואל שאל לרב חונא מתנה שכתובה בה לשון מכר מהו א"ל ארכבי אתרי רכשי ברקיי...".

וכן הוא בירושלמי קדושין פ"א ה"ה דף ס' ע"ג: "שמואל שאל לרב חונה שוחט ונתעסק בקדשים אמר ליה לרצונכם פרט למתעסק, כתב מתנה בלשון קנין, אמר ליה ארכביה אתרי רכשי...". לפי סוגיות אלה אפשר אולי להניח שהשאלה שהפנה שמואל לרב חונא היתה אמנם על מתנה שנכתבה בלשון מכר או מתנה שנכתבה כשטר מכר והקושי במקרה כזה היה בכך שיש כאן מעין שני לשונות סותרים¹⁰. מהנחה זו אפשר אולי להגיע להשערות לגבי מקורותיה של סוגית ה"איתמר" המשולבת בסוגיותנו. תחילה היתה כנראה שאלתו של שמואל בענין מתנה שנכתבה בלשון מכר, שעליה נתנה תשובת רב חונא בצורת משל (שהוא עצמו היה טעון באור).¹¹ הירושלמי ב"ב פרק ג' סוף הלכה ד' דף ט"ז ע"ב, מביא לאותו משל את הסברו של ר' חזקיה, שהוא הפוך מההבנה שמבינות אותו הסוגיות בבבלי בכתובות ובבבא בתרא דף קנ"ב עמוד א'. על פי הירושלמי קדושין פ"א ה"ה דף ס' ע"ג מסתבר שיש שתי אפשרויות להבין את המשל. הסברו של ר' חזקיה הוא אפשרות אחת, ואילו ההסבר המובא בסוגיות הבבלי הוא אפשרות שניה. זה נוסח הדברים שם: "אמר רבי בא ולא קבל שמואל מהן ארכבי על תרי רכשי ברקי סברין מימר מייתי תרין סוסיין שטרי ומרכבין ליה על תריהון והוא אול בדא וההין אול בדא לא אשכח גבי כלום, אמר רבי יוסי ממלחייא יפה כחו בשני דברים... הנמשל למשל הוא איפוא נתן שני כחות, אבל הנמשל יכל להתפרש גם כנתן שני כחות סותרים, ובכך בטל את הכח, וגם כנתן כת יתר, או כח עודף. שמואל לא ידע איפוא מהו

בירושלמי קדושין פ"א ה"ה דף ס' ע"ג, אומרים: "ויש לומר דברי רב חונא הווי, ולדעת ר' זכריה פרנקל/מבוא הירושלמי ע"ג ע"א, שמואל שאל את רב חונא תלמיד רב שהיה חברו. ויתכן שדעה זו מתאשרת גם מהבבלי משום שהביטוי "בי רב" מובן בסנהדרין י"ז ע"ב ככינוי לרב חונא ואם כך "בבי רב שממיה דרב" פרושו רב חונא משמו של רב גם על פי הבבלי. כך פרש בעל שערי תורת ארץ ישראל בעמ' 453.

10. ראה הפני משה לירושלמי ב"ב פרק ח' סוף הלכה ד' ד"ה "מתנה שכתובה בה לשון מכר".

11. על פי הערוך רכש - רכשא בסורית, פרושו מן סוס או פרד מהיר. "ארכביה אתרי רכשי הרכיבהו על שני סוסים. בירושלמי קדושין פרק א' הלכה ב' כתוב "מהי ארכביה אתרי רכשי ברקי" והערוך מסביר ש"ברקא" הוא בערבית הסוס שעליו רכב מחמדד והיה תציו סוס תציו חמוד, כלומר פרד. לדבריו לא נוסף בבבלי "ברקא" כי בבבלי הבינו מהו "רכשי" ולא הרגישו צורך להסביר את המלה. בעל שערי תורת א"י עמ' 454, מסביר לעומת זאת "ברקי" עוורים כש "השוכר את החמד והבריקה" בי"מ פרק ו' משנה ג' ואמנם בירושלמי ב"ב פ"ה ה"ה מפרש "תריין סוסיין תיוורין" ונראה "חוררין" הוא כמו "עוורים", וה' ע' התחלפה ב' ח' וכאין זה בבכורות ליח ע"ה אם כי אפשר כמובן לפרש גם "חוררין" - לבנים.

קצו

מחלוקות האמוראים על דברי רבי אלעזר בן עזריה

דינה של מתנה שנכתבה בלשון מכר, והתשובה שהשיב רב הונא לשאלתו אף היא לא היתה ברורה משום שהיא נתנה באמצעות משל שניתן לפרשו בשני כיוונים מנוגדים.

בירושלמי ב"ב פ"ג ה"ד, דף ט"ו ע"ב, השאלה של שמואל נשאלה לאחר מקרה שבא לפני רבי יוחנן שתוכנו שכיב מרע שאמר "כתבו ותנו שדה פלוני לפלוני" ולא ידעו לפסוק אם לזכותו בכתב נתכוון, ואין אדם מוכה בשטר לאחר מיתה ולכן המתנה בטלה, או לזכרון דברים בלבד נתכוון, והמתנה קיימת. בירושלמי קדושין פ"א ה"ה דף ס' ע"ג, מובא תאור המקרה דגן לאחר שאלתו של שמואל ומבואר שרב חונא כרבי יוחנן. היינו כשם שרבי יוחנן לא ידע כיצד לפסוק במקרה הש"מ שאמר "כתבו ותנו..." כן רב חונא לא ידע את הפתרון לשאלתו של שמואל. בסוגית הירושלמי בבבא בתרא אין קישור מוצהר בין שתי השאלות, אם כי הן מובאות זו ליד זו, אבל בסוגיה בקדושין, יש הצהרה מפורשת על הקשר שבין שתי השאלות. שתי הסוגיות בירושלמי הן כנראה שתי מסורות של סוגיה מקורית אחת, שיש ביניהן שינויים קלים בלבד.¹² (לפי המשך הסוגיה בירושלמי קדושין מסתבר כי לא היתה הכרעה בשאלת ה"שכיב מרע" שכן ר' יוסי שם אומר "לעולם השדה בחזקת בעליה והמוציא מחברו עליו הראיה"). מ"מ ברור שהשאלה על שכיב המרע שאמר כתבו ותנו, והשאלה על מתנה שכתוב בה לשון מכר נקשרו ע"י הדנים בהן! וכך נוצרה בסוגית ה"איתמר" בבבלי שאלה על "מתנת שכיב מרע שכתוב בה קנין" שהיא צרוף של שתי השאלות.

אשר למשל "ארכביה אתרי רכשי" שהיה קשור במקור לשאלה "מתנה שכתובה בה לשון מכר (קנין)", הרי נמשלו שעשוי היה להתפרש בשני אופנים מנוגדים (נתן שני כוחות סותרים או ההיפך: נתן כח נוסף). הובא בסוגיות הבבלי כתשובה מוחלטת לשאלת "מתנת שכיב מרע שכתוב בה קנין". היינו התפרש רק כנותן כח נוסף וכך יצא שרב חלק על שמואל שאמר "לא ידענא מאי אידון בה", והלך אחר אומדנא. (אמד את דעת הש"מ שלא רצה לבטל את מתנתו, אלא רצה לתת בה כח נוסף). אבל הבנת המשל כך אינה תואמת בהכרח את הבנתנו בסוגיות הירושלמי בקדושין ובבבא בתרא (לעומת זאת תגובת שמואל כאן "לא ידענא מאי אידון בה" מתאימה לשאלותיו שם). הקשר בין הביטוי "ארכביה אתרי רכשי" והפרוש הניתן לו בסוגיות הבבלי ובין מתנת שכיב מרע יסודו כנראה

12. כפי שכתב בעל שערי תורת א"י עמ' 454: "והיא דארכביה אתרי רכשי דבבלי אינו ענין לכאן דהתם במתנת ש"מ שיש בהם קנין גמור קאמר ויהיא דהכא במתנת בריא אידי".

קצח

דיני ישראל ס"ז (תשנ"א-תשנ"ב)

בדברי רבי יוסי על מתנת שכיב מרע בירושלמי פאה פ"ג ה"ז דף י"ז ע"ד: "יודע הוא האיש הזה שש"מ מזכה אפילו בדברים וכתב שם הקנין כדי לעשות מתנת בריא".

אשר לקישור של סוגיתנו בין מחלוקת רב ושמואל בענין מתנת שכיב מרע שכתוב בה קנין, לבין השאלה "יורב לא אויל בתר אומדנא", אפשר לומר שהוא קישור משני.

העורך של סוגיתנו פיתח את ענין האומדנא, כאמור, על סמך דבריו של רב ששת המובאים בב"ב קמ"ו ע"ב, והקושרים את דעתו של רש"ש במסוכן, לטעם האומדנא. על פי דברים אלה, מצא בעל הגמרא טעם לקשור את דברי ר' נתן "הלכה כרש"ש" לענין האומדנא. אחר כך, על סמך הכרת הקשר שרואה הסוגיה בב"ב בין מתנת שכיב מרע לבין ענין האומדנא (אומדנא הוא הטעם שנתנה הגמרא בסוגית ב"ב קמ"ו ע"ב, לכך שמתנת שכיב מרע במקצת קיימת גם אם עמד), קשר לעניינו גם את דברי רב במחלוקת בינו ובין שמואל בענין "מתנת שכיב מרע שכתוב בה קנין", (שהיא עצמה צרוף של שתי שאלות ומקומה המקורי הוא כנראה בב"ב קנ"ב ע"א), ועם המחלוקת, הביא גם את לשונות הפרוש.

ראיה לכך שהקישור של המחלוקת בין רב ושמואל בענין "מתנת שכיב מרע שכתוב בה קנין" לבין המחלוקת על עקרון האומדנא הוא מאולץ, אפשר למצוא בסברה הבאה: למעשה, אפשר לומר גם על שמואל שהלך אחר אומדנא כשאמר "שמא לא גמר להקנותו אלא בשטר, ואין שטר לאחר מיתה", שהרי גם הוא אמד את דעת השכיב מרע שרצה להפקיע ממנתו את כח מתנת שכיב מרע ולהקנותה על ידי שטר.

ג. מבנהו ושלבי הווצרותו של קובץ מחלוקות האמוראים על דברי רבי אלעזר בן עזריה במשנה (השוואת סוגית הבבלי לסוגית הירושלמי)

בבסיס הסוגיה בבבלי נתון קובץ בן שבע (ראה פרוט להלן) מימרות על דברי ראב"ע. אולי נערך הקובץ לפי סדר כרונולוגי¹³ ומובאות בו תחילה דעותיהם של אמוראי הדור השלישי. דבר דומה ניתן לראות בסוגית הירושלמי המקבילה. בסוגית הירושלמי שלוש מימרות או מחלוקות בלבד:

13. ר' חנינא - הבונה כנראה לר' חנינא קרא. כך בכתבי יד מינכן ורומא 113, 130, 489, וכן הגיה ר"ח עפ"י ברכות ל' ע"ב שאף שם אותו סגנון "פוק קרא קראך לברא דאין הלכה..." וכן הוא ביבמות מ' ע"א "תיב ר' חנינא קרא קמיה דר' ינאי... איל פוק קרי קראך לברא אין הלכה כר' יהודה". אלבק במבוא לתלמודים עמ' 648-677 אומר כי הסיפור על ר' חנינא בסוגיתנו, בסוגית הירושלמי, וביבמות, הועבר מברכות ל' ע"ב ההערה "פוק קרי קראך לברא".

קטע

מחלוקת האמוראים על דברי רבי אלעזר בן עזריה

1) ר' יעקב בר אחא, ר' אלכסא בשם חזקיה - הלכה כראב"ע. 2) ר' חנניה הלכה כראב"ע (אמר אביי אמרו לר' חנניה צא וקרא אין הלכה כראב"ע ומסוף הסוגיה עולה ש"אמרו" הוא ר' ינאי). 3) רבי יונה רבי זעירא בשם יונתן - הלכה כראב"ע; רבי יוסה בר זעירא בשם רבי יונתן - אין הלכה כראב"ע.¹⁵ חזקיה הוא כנראה אחד משני בניו של ר' חייא בדור הראשון בארץ ישראל,¹⁶ ור' יעקב בר אחא המוסר משמו הוא בן הדור השלישי. ר' ינאי היה בדור הראשון בארץ ישראל.¹⁷ וחנניה או חנינא קרא היה תלמידו. אביי (אם אמנם הגרסה נכונה, ראה הערה 14) בדור הרביעי מוסר על המחלוקת. רבי יונתן הוא אמורא בן תקופתו של רב שמוצאים אותו יחד עם רבי חנינא ורבי ינאי.¹⁸ ומוסרים את דעותיו ר' יונה בן הדור הרביעי בשם רבי זעירא מהדור השלישי, ורבי יוסה בר זעירא מהדור השלישי. מכאן שגם הדברים המובאים בירושלמי הם דבריהם של אמוראים בני הדור הראשון, המובאים מפי אמוראים בדור השלישי הרביעי. בבסיס הסוגיה בירושלמי נתונות דעותיהם של חזקיה ורבי יונתן, והמחלוקת בין ר' חנינא קרא לבין מורו רבי ינאי. בבסיס הסוגיה בבבלי מובאת המחלוקת של רב ורבי נתן (כנראה יונתן, ראה לעיל) והמחלוקת בין רבי חנינא ורבי ינאי, וכן דברי רבי יצחק בר אבדימי משום רבינו.

רומז כנראה לכינוי י"ר חנינא קרא שכן ר' חנינא היה כנראה בעל מקרא, וראה הגהות חידושים של מתתיהו שטראשון לערובין דף ט' ע"א המביא הוכחות רבות לכך שר' חנינא היה בעל מקרא גדול¹⁹ ואולי חשובה בעיקר לענייננו ההוכחה מתענית כ"ז ע"ב שאמר ר' חנינא קרא יצער גדול היה לי אצל ר' חנינא הגדול ולא התיר לי לפסוק אלא לתינוקות של בית רבן הואיל ולהתלמד עשירי. וראה עוד הייגמן תולדות תנאים ואמוראים עמ' 499-500, וכן קרבן העדה לירושלמי סוגיתנו ד"ה צא וקרא: שר' חנינא היה קורא בתורה בביהכניס והיה נקרא ר' חנינא קרא. רב יצחק בר אבדימי משום רבינו - רש"י פרש ר' רבינו - רב, ואילו התוספות דף נז ע"א ד"ה אמרו, מעירים כי זה קשה שכן לפי זה היינו יודעים את דעת רב בבירור, ומציעים כי הכונה לרבי יצחק בר אבדימי הראשון שהיה רבו של רב, ורבינו הוא רבי יהודה הנשיא. לדעתי גם זה ניתן לערער שכן יתכן שיצחק בר אבדימי משום רב אמר הלכה כראב"ע, ובכל זאת לא היה ברור, שזו אמנם דעתו של רב, כשם שבהמשך רב נתמן אמר אין הלכה כראב"ע, ואילו הנהרדעים משמו של רב נתמן אמרו הלכה כראב"ע.

14. זאב רבינובין בשערי תורת א"י עמ' 385-386 אומר כי הגירסה הנכונה כאן היא: י"ר חנינא אמר הלכה כראב"ע אמר רבי ינאי... וכי". כמו שבסוף הסוגיה, וכן בכלאיים סוף פרק ט': י"ר חנינא אמר... אמר רבי ינאי אמרו לו לרבי חנינא צא וקרא... (אלא שבכלאיים ר' ינאי אמר יאמרר' ואילו בסוגיתנו ירושלמי בסוף הסוגיה ובבבלי, ר' ינאי עצמו אמרה).

15. בהמשך הסוגיה, "אמר ר' יוסי לפי בעל שערי תורת א"י הוא הוכחה לכך שרבי יונתן אמר הלכה כראב"ע, והסכום ההלכתי יוכן נפק עובדא כראב"ע". לדבריו הקטע יזמר רבי ינאי אמר... אין הלכה כראב"ע, הוא מיותר ונשתרבו מראש העמוד.

16. ראה אלבק, מבוא לתלמודים עמ' 167.

17. ראה אלבק, מבוא לתלמודים עמ' 167.

18. ראה אלבק, מבוא לתלמודים עמ' 167-168.

אפשר להניח איפוא וכבר הצבעתי על כך לעיל, כי לפנינו סוגיה ארץ ישראלית קדומה הקבועה לפנינו בירושלמי שהובאה לבבל על סדרה ומבנה.¹⁹ את העדר דבריו של ר' חזקיה מהסוגיה בבבלי אפשר להסביר אולי על רקע הזהות בינם ובין דעת ר' יונתן (אותה זהות שהיא ראייה לקביעת דעתו של רבי יונתן בסוגית הירושלמי). לגבי דברי רבי יצחק בר אבדימי בשם רבינו, אם זה יצחק בר אבדימי הראשון, המוסר בשם רבי, לא ברור מדוע דבריו לא מצויים בסוגית הירושלמי, אלא אם כן לא היו לפני עורך הסוגיה. מכל מקום דבריו הבלתי ברורים של ר' יונתן, המחלוקת בין רבי חנינא לרבי ינאי, הם ללא ספק היסוד של הסוגיה הארץ ישראלית. (כאמור לעיל, ראוי לציין כי סגנון המחלוקת בין רבי חנינא ורבי ינאי, נשמר ונמסר באופן כמעט זהה בבבלי ובירושלמי ומכאן שהמחלוקת הקדומה שהיתה חלק מהסוגיה הארץ ישראלית הראשונית נשמרה בצורתה האותנטית גם בבבלי).

המימרא האחרונה של רב נחמן "כל דיינא דדאין כרבי אלעזר בן עזריה הכי והכי תהוי", אם כי אינה מחדשת דבר מבחינת דעתו, יש להניח שהיא אמנם מימרא של רב נחמן עצמו שכן הסגנון החרוף הוא סגנון של מימרא אותנטית ולא של השלמה או פרשנות והשמועה ש"לט" רב נחמן היא כנראה שמועה קדומה שהיתה מצורפת למימרא. קשה להכריע אם ארבעת (או שלשת) המשפטים העוסקים בדברי רב נחמן הם מקורות נפרדים שעורך הקובץ הוסיף ביניהם את ר' החיבור, משום שכולם משל רב נחמן, או שהללו היו שייכים לקובץ בפני עצמו שנכלל בתוך הקובץ הגדול. בין כך ובין כך, מי שערך את הדברים סידר אותם כנראה במתכוון בסדר שבו הובאו, היינו חיובי מול שלילי:

"אמר רב נחמן אמר שמואל - הלכה כראב"ע

ורב נחמן דידיה אמר - אין הלכה כראב"ע

ונהרדעי משמיה דרב נחמן אמרו - הלכה כראב"ע

ואע"ג דלט רב נחמן ואמר... אין הלכה כראב"ע"

ואשר להכרעה: "הלכה למעשה כראב"ע".

19. בסוגית הירושלמי ארבע מימרות:

(1) רבי יעקב בר אחא רבי אלכסא בשם רבי חזקיה.

(2) ר' חנניה אבבי "אמרו לרבי חנניה..." וולפי הסוף "אמר ר' ינאי".

(3) רבי יונא בר זעירא.

(4) רבי יוסה בר זעירא.

ובסוף חזר פעם נוספת חלק שנשתרבו מראש העמוד (דברי יעקב בר אחא" רמר רבי ינאי...) ובתוכו משולבות הערכה "היא דראב"ע היא דרבי שמעון בן מנסיא" והכרעה וכן נפק עובדה כראב"ע.

קפא

מחלוקות האמוראים על דברי רבי אלעזר בן עזריה

רש"י בד"ה "הלכה למעשה" כתב: "הש"ס קא פסיק שכך נמנו וגמרו בני הישיבה", ואכן לא מופיעה כאן הלשון "הלכתא" המעידה על סיכום הלכתי של העורך, אלא לשון שכאילו ממשיכה את המחלוקת עם רב נחמן "ואע"ג... אפילו הכי הלכה כראב"ע, והלכה למעשה כראב"ע". וכן הסגנון בירושלמי "וכן נפק עובדא כראב"ע, וקרבן העדה מפרש שם, כנראה בעקבות רש"י בבבלי ועל פי המלים "נפק עובדא": "הבני ישיבה נמנו וגמרו הלכה למעשה כראב"ע". נראה איפוא שכאן דיבור ארץ ישראלי עתיק שנמסר בירושלמי, ואותו דיבור הוא שנמסר בבבלי.

כאמור (בפרק א'), יתכן שגם הנסיון לזהות את דעתו של רבי יונתן על ידי קישור לתנא שהלך אחר אומדנא הוא חלק מהסוגיה הקדומה, שכן בסוגית הירושלמי אנו מוצאים רמז לזיהוי כזה, שכמוהו מצוי במפורש בסוגית הבבלי. אם אמנם נסיון הזיהוי שייך גם הוא לסוגיה הקדומה, הרי שבעל הגמרא השלים רק את הקישור של המחלוקת בין רב ושמואל על מתנת שכיב מרע שכתוב בה קנין, לענין האמדנא ולמחלוקת בין רב לר' נתן על דברי ראב"ע.

לסיכום, לאור המקבילה בירושלמי, אפשר איפוא להניח במידה רבה של ודאות שבבסיס הסוגיה שלנו סוגיה קדומה מארץ ישראל, שממנה הובאו בסוגיה הבבלי:

א. איהבהירות בדעתו של רבי יונתן.

ב. המחלוקת בין רבי חנינא לרבי ינאי.

ג. ההכרעה כראב"ע.

אשר למשא ומתן בענין האמדנא, יתכן שבעל הגמרא פתח את כולו על סמך מסורות קדומות, משום שרצה לישב את איהבהירות בדברי רבי יונתן, וגם משום שרצה לפתח את החוליה הראשונה בלבד, ולא להכביד בפיתוח כל חלקי המחלוקת. אולם יתכן גם, כמו שאמור לעיל, שהנסיון לזהות את דעת רבי יונתן על סמך הקשר לענין האומדנא הוא חלק מהסוגיה המקורית, ותרומתו של בעל הסוגיה צנועה הרבה יותר ומסתכמת בנסיון לקשר לעניננו את המחלוקת על מתנת ש"מ שכתוב בה קנין.